ముదిగొండ-కాకతి సంఘర్షణ తొలిఘట్టంలోని వివరాలు స్పష్టంగా లేవు. కాకతీయుల విజృంభణవల్ల చాళుక్యులు కొరివిని తాత్కాలికంగా విడిచి వెళ్ళవలసి వచ్చినట్లు కన్పిస్తుంది. విరియాలవారి గూడూరు శాసనంలో ఎఱ్ఱభూపతి బొట్టుబేతనివైరిని చంపి అతణ్ణి కొరవిలో నిలిపినట్లు చెప్పుకున్నాడు. క్రివ్వక శాసనాన్నిబట్టి బొట్టుబేతడు ముదిగొండ చాళుక్యుడు. బొట్టుబేతనివైరి కాకర్త్య గుండ్యన అయి వుండవచ్చు. అయితే అదే గూడూరు శాసనంలో ఎఱ్ఱభూపతి భార్య కామసాని కాకతీయుడైన గరుడబేతని కాకతిలో ప్రతిష్ఠించినట్లు చెప్పుకొన్నది. కాని గూడూరు శాసనంలోని బొట్టుబేతనికి క్రివ్వక శాసనంలోని బొట్టుబేతనికి మధ్య రెండు మూడు తరాల వ్యవధి కన్పిస్తుంది. ఏమయినా కాకతిలో కాకతీయులు, కొరవిలో చాళుక్యులు అధిపతులయినారు తిరిగి వారి మధ్య సంఘర్షణ ప్రారంభమయింది.

క్రివ్వక శాసనాన్నిబట్టి తిరిగి కొరవిరాజ్యంలో 'ప్రఘట్టనం' జరిగి చాళుక్య రాకుమారులు అజ్ఞాతవాసం చెయ్యవలసి వచ్చింది. ఇది బహుశా కాకతి రుద్ర దేవుని రాజ్యవిస్తరణ ఫలితమైనట్లు పాలంపేట శాసనం సూచిస్తున్నది. క్రివ్వక శాసనాన్నిబట్టి ముదిగొండ చాళుక్యుల్లో చివరివారు కుసుమాదిత్యుడు, అతని తమ్ముడు నాగతిరాజు. రుద్రదేవుని మరణానంతరం తిరిగి పీరు విసరునాడును ఆక్రమించినారు. కాని అనతికాలంలోనే గణపతిదేవుని రాజ్యవిస్తరణ ఫలితంగా కుసుమాదిత్య నాగతిరాజులు కొరవిని పీడి వేంగిలో తల దాచుకోవలసివచ్చింది. ముదిగొండ చాళుక్యరాజ్యం కాకతిసామ్రాజ్య అంతర్భాగమయింది.

చాళుక్యయుగ విశేషాలు

రాజకీయాలు - పరిపాలన

తూర్పు చాళుక్య రాజ్యస్థాపనతో మధ్యయుగం ప్రారంభమవుతుంది. రాజకీయ అనైక్యం, అంతర్యుద్ధాలు, వ్యవసాయ ఆర్థిక విధానం, పురోహితుల ప్రాబల్యం, మూఢవిశ్వాసాలతో కూడిన మతం విద్యలకు ఆధారంకావడంవంటి మధ్యయుగ లక్షణాలికాలంలో స్పష్టంగా కన్పిస్తాయి. చాళుక్యయుగంలో తీరాంధ్రం మాత్రం వేంగిరాజ్యంకింద సమైక్యమై పశ్చిమాంధ్రలో సామంతరాజ వంశాలు పాలిస్తూ ఉండేవి. ఈ సామంతులు తమ సార్వభౌములకు యుద్ధాల్లో తోడ్పడుతూ తమ రాజ్యాలను సర్వస్వతంత్రులుగానే పాలించేవారు, వీరి ఆస్థానాలు సార్వభౌమాస్థానాలకు నమూనాలు. వీరికి మంత్రిమండలులుండేవి. వీరు పరస్పర యుద్ధాల్లో నిమగ్నులై వుండేవారు. ముఖ్యంగా రాయలసీమ ప్రాంతంలో మందపోటులు ఎక్కువగా జరిగేవి. వేంగిలో సయితం కేంద్రాధికారం బలహీనమయి రాజవంశం అంతఃకలహాల్లో మునిగితేలింది. రాజవంశం శాఖోప

శాఖలై రాజబంధువులు సామంతులుగను, ఉన్నతోద్యోగులుగను ఉండడం ఈ కలహాలకు ముఖ్యకారణం. దేశ, జాతి, కుటుంబ మర్యాదలను తృణీకరించి స్వార్థపరులై సింహాసనాసక్తి రాకుమారులు పోరాడినారు. వీరిలో భీమసలుకి, యుద్ధమల్లుడు దేశస్వాతంత్ర్యాన్ని తాకట్టు పెట్టడానికి సయితం సందేహించలేదు. రాకుమారుల దృష్టిఅంతా సింహాసనం ఆక్రమించడం, చేజిక్కిన అధికారాన్ని భద్రపరచుకొనడం మీదే లగ్నమయి ఉండేది. ఈ అరాజక పరిస్థితులను అవకాశంగా తీసుకొని పొరుగురాజ్యాలు తమ అధికార ప్రాబల్యాలు వేగిలో నెలకొల్పడానికి ప్రయత్నించినారు. వారివారి సైన్యాలు దేశంలో యధేచ్ఛగా విహరిస్తూఉండేవి. వేంగి, దరణికోట, యనమదల, నెల్లూరు, కంభము వంటి నగరాలు పెక్కుమార్లు ధ్వంసమయినాయి. పెక్కుగ్రామాలు భస్మీపటలమయినాయి. దేశం యావత్తూ ఒక పెద్ద యుద్ధశిబిరంగా తయారయినదనడం అతిశయోక్తికాదు. ఈ విధంగా దుర్బల కేంద్రాధికారము, అంతఃకలహాలు, రాజకీయ లక్షణాలైన భూస్వామ్యవిధానం బలపడసాగిన ఈ యుగంలో శాంతి భద్రతలు కరువై ప్రజలనేక బాధలకు లోనైనారని చెప్పవచ్చు.

ఇట్టి పరిస్థితుల్లో పాలనాయంత్రాంగం ఏవిధంగా ఉండేదో చెప్పడానికి తగిన ఆధారాలు లేవుగాని సాంప్రదాయక విధానమే అమలుజరిగిన సూచనలున్నాయి. రాజే సర్వాధికారి. రాజాధికారము సప్తాంగ సమన్వితము. రాజు, మంత్రి, రాజ్యము, దుర్గము, కోశము, సైన్యము, మిత్రము అనేవి సప్తాంగాలు. రాజ్యవ్యవహార నిర్వహణలో రాజుకు యువరాజు తోడ్పడేవాడు. కొడుకులు లేని రాజులు తమ్మునో తమ్ముని కొడుకునో యువరాజుగా నియమించుకొనేవారు. యువరాజును 'ఉపరాజు' అని చెప్పవచ్చు. రాజుకు మంత్రి, సేనాపతి, కోశాధికారులు సలహాలిచ్చి సహకరిస్తుండేవారు. ఈ ఉద్యోగాలను సాధారణంగా విశ్వాసపాత్రులు, శీలవంతులు, ధర్మనీతి శాస్త్రజ్ఞులైన బ్రాహ్మణులు వంశపారంపర్యంగా నిర్వహించినట్లు కన్పిస్తుంది. క్రమంగా శూద్రులీపదవు లాక్రమించసాగినారు. నొలంబుల ఆస్థానాల్లో 'గవుండు'లు ప్రెగ్గడ, సేనాపతి పదవులు నిర్వహించినారు. పరిపాలన శాఖలుగా విభజితమై తీర్థుల అధీనంలో ఉండేది. మంత్రి, పురోహిత, సేనాపతి, యువరాజు, దౌవారిక, ప్రధాన, అధ్యక్ష మొదలైనవారు తీర్థులు. ప్రాచీన నీతిశాస్త్రాల్లో పదునెన్మిదిమంది తీర్థుల పేర్లు కన్పిస్తాయి రెండో అరికేసరి వేములవాడ శాసనంలో మహాసంధి విగ్రహి, తంత్రపాల, సత్రాధిపాల అనే ఉద్యోగులు కన్పిస్తారు. శాసనాల్లోని నియోగాధికృత, నియోగవల్లభ అనే ఉద్యోగులు బహుశా వివిధశాఖల పర్యవేక్షకులయి వుంటారు. కాకతీయ శాసనాల్లోని బాహత్తర (72) నియోగాధిపతులు వీరి వారసులని చెప్పవచ్చు.

స్థానిక పాలన చాలభాగం సామంతరాజుల ఆధీనంలో ఉండేది. ఎల మంచిలి, పిఠాపురం, ముదిగొండలలో చాళుక్యవంశ శాఖలవారే అధికారం నిర్వ హించేవారు. వీరుగాక పట్టవర్ధని, దుర్జయ, హైహయాది సామంతరాజ వంశాలు విజృంభించినాయి. వీరు రాజలాంఛనాలు బిరుదులు సర్వస్వతంత్రులై తమ ప్రాంతాలను పాలించేవారు. కప్పం చెల్లించడం, అవసరమైనపుడు యుద్ధాల్లో పాల్గొనడం వీరికి రాజుకు మధ్యనున్న సంబంధం. వారసత్వ తగాదాల్లో భిన్నపక్షాలను సమర్థించి ఆ యుద్ధాలను మరింత భయంకరంగా మార్చేవారు. వీరి స్వాతంత్ర్యమే కేంద్రాధికార బలహీనతకు బలమైన కారణమని వేరే చెప్పనక్కరలేదు.

మిగిలిన రాజ్య విభాగం విషయాలు విభజితమయింది. వేంగి రాజ్యంలో సుమారు 30 విషయాలున్నట్లు శాసనాలనుండి తెలుస్తున్నది. కమ్మ రాష్ట్రి విషయము, అత్తిలినాడు విషయము అని వున్నందున రాష్ట్రము, విషయము అనే పదాలు, పర్యాయ పదాలుగా వాడినారని చెప్పవచ్చు, రాయలసీమ ప్రాంతంలో సీమ, నాడు అనే విభాగాలు కన్పిస్తున్నాయి. పెరుంబాణపాడిలోని పులినాడు అని శాసనాలు పేర్కొంటున్నాయి. పాలనా వ్యవస్థకు గ్రామమే పునాది. గ్రామేయకులు, రాష్ట్రికూట ప్రముఖులు గ్రామాధికారులు. గ్రామ వ్యవహారాలలో ముఖ్యమైన నిర్ణయాలు వీరి సమక్షంలో జరిగేవి. రాజులు సయితం గ్రామాల్లో భూదానాలు చేసినప్పుడు వీరి సమ్మతి పొందేవారు. గ్రామాల్లో గ్రామణి అనే రాజోద్యోగిని నియమిస్తున్నట్లు తెలుస్తుంది. రేనాడులో గ్రామ సభలున్నట్లు శాసన సాక్ష్యం లభిస్తున్నది. కుంగనూరు (పుంగనూరు)లో ఆదవల్లం అనే వ్యక్తిని గ్రామకరణం (Accountant) గా గ్రామసభ నియమించి నట్లొక శాసనంనుండి తెలుస్తున్నది. రెండవ చాళుక్యభీముని మచిలీపట్నం శాసనం కూడ అగ్రహారాల్లో బ్రాహ్మణ పరిషత్తులున్నట్లు సూచిస్తున్నది.

ప్రభుత్వాదాయానికి భూమిశిస్తుతోపాటు పలురకాల పన్నులుండేవి. అగ్రహారాలు ఇచ్చే సమయంలో 'సర్వకరపరిహారంగా' అనే మాట పన్నుల బాహుళ్యాన్ని సూచిస్తుంది. వైదుంబ రాజైన భువన త్రినేత్రుడు సింహాసనం ఎక్కిన సందర్భంలో రేనాడు రైతులపైనున్న 'డేగరచపన్ను, పడెవాలుపన్ను, పడియేరిపన్ను, సంధివిగ్రహంపన్ను' మినహాయించినాడు. కల్లనక్కము, విడనలి, విషయసుంకము బీకదాయము, చిట్టవాటము మొదలైన పన్నులు రాయలసీమ శాసనాల్లో కన్పిస్తున్నాయి. పన్నులు ధనరూపంలో, వస్తురూపంలో చెల్లించేవారు.

నాడు న్యాయ నిర్వహణ జరిగినతీరు తెలియదుగాని కొరవి శాసనంలో కొన్ని శిక్షల ప్రస క్తి ఉంది. "ముక్కుదరగినను చ(చె)రచినను, చురియ వెరకినను ముచ్చిలినను (ముచ్చిలినను) రంకాడినను ఇరవాద్యది ఏనుం ద్రమ్ములు; మాణిని చేసినా దోషంబునకు వాని జీవితంబ దండుపు." ఇందు 'రంకాడిన' విధించే అపరాధం స్త్రీలకే వర్తించియుండవచ్చు. కారణం-పురుషులకు 'లంజపెళ్ళాములు' ఉన్నట్లు శాసన సాక్ష్యం ఉంది హత్య చేసిన వారికి మరణమే శిక్ష.

ఆర్థిక పరిస్థితులు

నాటి ఆంధ్రదేశ ఆర్థిక పరిస్థితులను గురించి స్పష్టమైన సమాచారం లభ్యం కాపడంలేదు. కాని నానాటికీ సమాజం భూమిపై - వ్యవసాయంపై - ఆధారపడడం ఎక్కువయింది. ఈ పరిణామం శాతవాహన అనంతరీకుల కాలంలోనే ప్రారంభమయింది. బ్రాహ్మణులు ఆలయాలు, భూములు, అగ్ర హారాలు పొంది, భూస్వాములుగా రూపొందినారు. వారి భూములను శూద్ర వర్ణాలు సాగుచేస్తూ వారివట్ల విధేయులై విశ్వాసపాత్రులై వుండేవారు. చాళుక్య యుగమధ్యకాలంనుండి బ్రహ్మదేయాల ప్రస క్తి తగ్గి సైనిక అవసరాలు ఎక్కువయినందున రాజ్యానికి విశిష్టమైన సేవచేసిన సైనికులకు ఉద్యోగులకు గ్రామాలు దానం చేయడం పెరిగింది. తీరాంధ్రంలో ప్రభువులు నీటిపారుదల సౌకర్యాలవట్ల పెద్దగా శ్రద్ధ వహించిన సూచనలు లేవు. రేనాడులో తటాక నిర్మాణంవట్ల తటాకాల మరమ్మత్తువట్ల ప్రభువులు జాగ్రత్త వహించేవారు. ఆ ప్రాంతాల్లోనే వసుసంపదవట్ల ఆస క్తి హెచ్చు అనడానికి అచట తరచుగా జరిగిన గోగ్రహణాలే నిదర్శనం. పరిశ్రమలలో అధికభాగం స్థానిక వినియోగానికి మాత్రమే పరిమితమైవుండేవి. మాడలు, ద్రమ్ములు, గద్యాణములు అనే నాణేల ప్రస క్తి ఉందిగాని చాళుక్యరాజుల నాణేలు ఎక్కువగా లభించలేదు. అందుచే ఆర్థిక విధానం ద్రవ్యసంబంధమైనదిగాక వస్తుసంబంధమైనదనవచ్చు. పరిమితంగా ఉన్న వాణిజ్యం కోమట్ల చేతుల్లో ఉండేది. వీరు 'నకరములు' అనే శ్రేణులుగా ఏర్పడసాగినారు. ప్రతి నకరానికి ఒక శ్రేష్ఠి ఉండేవాడు. నకరాల ప్రస క్తి తర్వాతయుగంలో ఎక్కువగా కన్పిస్తుంది. శక్తివర్మ బంగారు నాణేలు సయాం దేశంలో బయల్పడినాయి. ఇది నాడు ఆంధ్రదేశం జరిపిన విదేశ వాణిజ్యానికి నిదర్శనమని చరిత్రకారుల అభిప్రాయము.

మతము - సమాజము

చాళుక్యయుగ ఆంధ్ర చరిత్రలో ఆస క్తిదాయకమైన మత సాంఘిక పరిణామములు అనేకం జరిగినాయి. అందులో ముఖ్యమయినది జైనమతవ్యాప్తి, పిమ్మట పతనము. శాతవాహన యుగారంభంలోనే జైనం ఆంధ్రదేశంలో

ప్రత్యక్షమయింది కాని, బౌద్ధం వ్యాప్తిలో ఉన్నంతకాలం జనాదరణ పొందలేక పోయింది. క్రీ. శ. 5, 6 శతాబ్దాలనుండి బౌద్ధం క్షీణించింది. చాళుక్యయుగంలో ఆంధ్రదేశంలో ఇంచుమించు బౌద్ధప్రవక్తిలేదు అందుచే నాటివరకు బౌద్ధాన్ని ఆదరించిన వివిధ వర్ణాల ప్రజలు జైనాన్ని ఆభిమానించినట్లు కన్పిస్తుంది. క్రమంగా, జైనులుసయితం వ్యక్తిగత కైవల్యసాధనాశయంతోబాటు సామాజిక స్పృహ పెంచుకొని తమ మతాన్ని వ్యాపింపజేయడానికి పూనుకున్నారు. ఆర్థికంగా బలపడి రాజాస్థానాల్లో వుద్యోగాలు సంపాదించిన శూద్రులు సాంఘిక ఉన్నతికి సాధనంగా జైనమతాన్ని స్వీకరించసాగినారు. అంతకంటె ముఖ్యమయిన విషయం జైనానికి రాజాదరణ లభించడం ఈ అంశంలో బౌద్ధంకంటే జైనం అదృష్టవంతమయింది.

చాళుక్య, రాష్ట్రికూట, నొలంబ పల్లవాలలోని రాజులు, రాణులుసయితం జైనాన్ని పోషించినట్లు శాసనాధారాలు లభిస్తున్నాయి. కుబ్జవిష్ణువర్ధనుని పట్టపు రాణి అయ్యమహాదేవి, బెజవాడలో నెడుంబివసది నెలకొల్పి దానికి ముషినికుంద గ్రామం దానం చేసింది. రెండో అమ్మరాజు బంధువులు, ఉద్యోగులు జైనమతాభిమానులు. అతని ప్రియపత్ని చామెకాంబకోరికపై అమ్మరాజు జైనులకు కలచుంబరు దానం చేసినాడు. కర్మరాష్ట్రి విషయాధ్యక్షుడైన దుర్గరాజుకోరికపై కటకాభరణజినాలయానికి దానధర్మాలు చేసినాడు; సేనాపతులైన భీమనరవాహనుల కోరికపై బెజవాడలో జినాలయాల నిర్మాణానికి పెదగాదెలపర్రు నిచ్చినాడు. విమలాదిత్యుడుజైనమతం స్వీకరించినాడు. రామతీర్థం (విశాఖజిల్లా), బిక్కవోలు (తూర్పుగోదావరి), దానవులపాడు (కడప), కొనకండ్ల (అనంతపురం), అన్నకొండ జైనక్షేత్రాల్లో రాష్ట్రికూట ప్రభావం కన్పిస్తుంది. రాష్ట్రికూట సామంతులైన వేములవాడ చాళుక్యుల రాజధాని వేములవాడ గొప్ప జైనక్షేత్రమయింది. కల్యాణి చాళుక్యుల కాలంలో ఆంధ్రదేశంలో జైనం ఉచ్ఛస్థితిలో ఉంది. పొట్లచెరువు, కొలనుపాక, ఉజ్జిలి, వర్ధమానపురం మొదలైన చోట్ల ఆరో విక్రమాదిత్యుడు జైనులకు దానధర్మాలు చేసినాడు. పొట్లచెరువు (పాటన్‌చెరువు)లోనే 500 జైన వసదులు ఉండేవట

జైనసంఘంలో యతులు, ఉపాసకులు (శ్రావకులు) ఇద్దరూ ఉండటం విశేషం. అందువల్లనే బౌద్ధంవలెగాక జైనం శాశ్వతంగా మనగలిగింది. జైనుల్లో సంఘ, గణ, గచ్ఛ, బలి, అన్వయ అనే విభాగాలుండేవి. ఆంధ్రదేశంలో మూల, యాపనీయ, గౌళి, ద్రావిడసంఘాలుండేవి. కవురూరి, దేశి, వలహరి, బలత్కారగణాలు, నంది గచ్ఛ, పుస్తక గచ్ఛ, మేషపాషాణ గచ్ఛలు శాసనాల్లో కన్పిస్తాయి బలి, అన్వయ అనేవి చిన్న విభాగాలు

జైనయతులు జ్ఞానదర్శనతపోవీర్యగుణసంపన్నులై ఉండేవారు. కొందరు ఏకాంతస్థలాల్లో కైవల్యసాధనలో నిమగ్నులై వుండేవారు కొందరు ప్రభువులనుండి దానధర్మాలు గ్రహించి సత్రాలు, బిక్షాగృహాలు నిర్వహిస్తూ బీదసాదలకు, నిరాశ్రయులకు మహోపకారులయినారు. వైద్య జ్యోతిష సర్ప విద్యలభ్యసించి ప్రజలకు సేవ చేస్తుండేవారు. మరికొందరు అధ్యయన అధ్యాపనలతోబాటు సృజనాత్మక సారస్వత కృషి జరిపినారు. రామతీర్థవాసియైన ఉగ్రాదిత్యుడు 'కల్యాణకారక' అనే వైద్య గ్రంథం రచించినాడు. పాతశివారా (అనంతపురం) నికి చెందిన పద్మప్రభమలధరిదేవుడు 'సుకవిజన వయోజమిత్రుడు'; కుంద కుందాచార్యుని 'నియమసార'పై 'తాత్పర్యవృత్తి' అనే భాష్యం వ్రాసినాడు. వేములవాడసుభద్రామజినాలయాచార్యుడైన సోమదేవసూరికి శ్యాద్వాదాచలసింహ, తార్కికచక్రవర్తి, కవిరాజ మొదలైన బిరుదులుండేవి. సంస్కృతంలో అతడు 'యశస్తిలక' 'నీతివాక్యామృత', 'యుక్తిచింతామణిసూత్ర' మొదలైన గ్రంథాలు రచించినాడు జైనులు ప్రజలభాషల్లో మతప్రచారంచేస్తూ ఆ భాషలో గ్రంథ రచన సాగించినారు. కన్నడ ఆదికవి పంపను గురించి చదివినారు. తెలుగులో 'జినేంద్ర పురాణం' రచించిన పద్మకవి పంపకవి ఒక్కరేనని చారిత్రకుల అభి ప్రాయం. అధర్వణుడనే జైనుడు మహాభారతం ఆంధ్రీకరించినాడట. కవిజనా శ్రయకర్త రేచన శ్రావకాభరణుడు. క్రీ శ. 11వ శతాబ్దికి చెందిన ఒక తమిళ కవి వాంచియార్ అనే జైనుని ఛందోగ్రంథాన్ని చూచి తాను తమిళంలో 'యాప్పిరంగళం' వ్రాసినట్లు చెప్పుకున్నాడు. వాంచియారే రేచన అని కొంద రంటారు. జైనుల విద్యాభ్యాసం 'ఓంనమః సిద్ధంనమః' అనే సూత్రంతో ప్రారంభ మయ్యేది. దానికి 'శివాయనమః' చేర్చి దాన్ని శైవ సూత్రంగా మార్చినారని కొందరి అభిప్రాయము.

శ్రావకులు సమాజంలో ప్రత్యేకవర్గంగా వ్యవహరింపక హిందువులతో సహ జీవనం గడుపుతూ జైనం బోధించిన "పంచ అతిచారాల"ను వర్జించి ద్వాదశవ్రతాలను అనుసరిస్తూ ఉండేవారు. జైనులు, హిందువులు సన్నిహితంగా జీవించడంవల్ల పరస్పర ప్రభావానికిలోనైనారు. అందువల్ల జైనుల్లో వర్ణవ్యవస్థ ఏర్పడింది. జైనుల్లో కూడ మూడు అగ్రవర్ణాలకే ఉపనయనార్హత ఉండేది. స్తూపచైత్యాలతోబాటు జైనులు ఆలయాలు నిర్మించి తీర్థంకర విగ్రహాలు ప్రతిష్ఠించి అంగరంగభోగాలతో అష్టాంగపూజ చేసేవారు.

ఆచారాల్లోని సామ్యంవల్ల హిందూజైన ప్రజలమధ్య సమరసభావం ఏర్పం డింది. బెక్కల్లుశాసనాన్నిబట్టి మల్లారెడ్డి అనే శ్రావకుడు "సైవంఏకము" అనే భావంతో జిన, బుద్ధ, శివ, విష్ణు ఆలయాలు నిర్మించినాడు. ఇట్టి సామరస్యం పురోగమిస్తున్నప్పటికీ మధ్య యుగాంధ్రంలో భయంకర మతసంఘర్షణలో జైనం

పరాజయం పొందింది. ఈ సంఘర్షణ మతాచార్యుల మధ్య వాగ్వాదాల రూపంలో ప్రారంభమయింది. క్రీ శ. 8, 9 శతాబ్దాలలో కుమారిలభట్టు, శంకరాచార్యుడు 'హిందూ'మత దిగ్విజయయాత్రలు జరిపి 'హస్తినాతార్క్ష్యమానోపి నగచ్ఛేత్ జైన మందిరం' అని బోధించినారు ఇదే సమయంలో కాలాముఖుల వంటి తీవ్ర వాదులు విజృంభించినారు. శైవమత ప్రాశస్త్యం నెలకొల్పడానికి బలప్రయోగానికి సయితం వీరు వెనుకాడలేదు. తెలుగుభాషలోని శైవవాఙ్మయం పరిశీలిస్తే జైనమత నిర్మూలనలో శైవులపాత్ర బోధపడుతుంది జైనులను శైవులబారి నుండి రక్షించడానికి నాటిప్రభువులు ప్రయత్నించలేదు. దీనికితోడు నాటి చోళ చాళుక్య సంఘర్షణలో ముఖ్యంగా చోళులు ఆంధ్రదేశంలోని జైనక్షేత్రాలను ధ్వంసం చేసినట్లు కన్పిస్తుంది. ఈ సంఘర్షణతో చాళుక్యులతో బాటు జైనం క్షీణించింది. జైనాంధ్ర వాఙ్మయం బసీమ్మపటలమయింది. జైనాలయాలు నేల మట్టమయినాయి; విగ్రహాలు ముక్కలయినాయి జైనులు సంఘబహిష్కరణ భీతితో హిందువుల్లో కలిసిపోయినారు. ఆంధ్రదేశంలో నేడు ప్రతి గ్రామంలో కనిపించే పాదిదిబ్బలు, శిథిలాలు ఒకప్పుడు జైనం పొందిన జనాదరణకు నిదర్శనాలు.

జైనబౌద్ధ మతాల పోటీ క్షీణించడంతో హిందూమతం పురోగమించింది. తూర్పు చాళుక్యులు ప్రాయికంగా వైదిక ధర్మాభిమానులు. కిందటి యుగాల్లో ప్రారంభమైన వైదిక ధర్మోద్ధరణ తూర్పు చాళుక్య యుగంలో కొత్త మార్గాలలో వికసించసాగింది. వైదిక క్రతుకాండ విష్ణుకుండియుగంలో పరాకాష్ఠ నందుకొన్నది. తూర్పు చాళుక్యులు 'అనేకాశ్వమేధావభృధస్నాన పవిత్రీకృతవపుషాం' అని వర్ణించుకున్నారు. కాని వారిలో యజ్ఞాలు చేసిన రాజులు కన్పించరు. బ్రాహ్మణులు మాత్రం యజ్ఞాలు చేసినట్లు అరుదుగా శాసనాలు చెబుతున్నాయి. పూర్వమీమాంసా పద్ధతిని ప్రచారం చేసిన కుమారిలభట్టు ఈ యుగం (క్రీ.శ. 8వ శతాబ్ది) లోనే జీవించినాడు. ఆతడు ఆంధ్రుడు. కేవలం వైదిక క్రతుకాండ విధానాన్ని పునరుజ్జీవితం చేయడం సాధ్యం కాదని గుర్తించి మీమాంసా విధానంతో నిత్య కర్మపద్ధతిని పంచాయతన పూజను మోక్షసిద్ధాంతాన్ని ప్రవేశపెట్టి, కర్మభక్తి మార్గాల సమన్వయమైన కొత్త దృక్పథం కలిగించడానికి కృషి చేసినాడు. కుమారిలుని అనంతరం మతప్రచారంచేసిన శంకరాచార్యుడు (క్రీ.శ. 9వ శతాబ్ది) జ్ఞానమార్గానికి ప్రాధాన్యం ఇచ్చినప్పటికీ భక్తిమార్గాన్ని అందుకు అనుబంధంచేసినాడు.కుమారిల, శంకరుల ప్రచార ఫలితంగాను కొంతవరకు జైన ప్రభావంవల్లను వైదిక కర్మలపట్ల వైముఖ్యము, పురాణ, ఆగమోక్త విధానంపట్ల అభిమానము ఏర్పడినాయి వ్రత, దాన, తీర్థాటనలలోను భక్తి, విగ్రహారాధన ప్రధానమైన శైవవైష్ణవాలలోను ఆదరం పెచ్చింది. చాళుక్యులలో పరమ భాగవత, పరమమాహేశ్వర, పరమబ్రహ్మణ్య బిరుదులు మూడూ ధరించిన వారున్నారు. ఇది సమన్వయంపై నాధారపడిన స్మార్తవిధానానికి నిదర్శనమని

చెప్పవచ్చు. తూర్పు చాళుక్యులు బ్రాహ్మణులకు అగ్రహారాలిచ్చి వేద విద్యలను పోషించినారు; దేవాలయాలు నిర్మించినారు ప్రజాసీకంలో హిందూ ధర్మ సందేశం ప్రచారం కావడానికి పంచమవేదమైన భారతాన్ని ఆంధ్రీకరింపజేసినారు. రాజరాజనరేంద్రునకు పరమ ప్రీతికరములైన ఐదింటిలో భూదేవతార్చన, పార్వతీపదార్చన ప్రధానమైనవి. ఒకవైపున వైదిక మతాభిమానము, మరొక వైపున శైవమతపోషణ; శైవాగమాలయందు, మహాభారతంలోను సమంగా హృదయం నిల్పినాడు. వర్ణాశ్రమ ధర్మరక్షణలో ఆసక్తి ఉన్నవాడు. ఇట్టి బలీయమైన తూర్పు చాళుక్యయుగ వారసత్వమే కాబోలు-వీరశైవం విజృంభించి వర్ణాధర్మాలను కూలదోయ సమకట్టిన సమయంలో 'భక్తిమీద వలపు బ్రాహ్మణుతోపొత్తు బాయలేను నేను బసవలింగ' అని పండితారాధ్యునిచేత అనిపించింది. కాబట్టి వర్ణధర్మయుక్తమైన శైవవైష్ణవ సంప్రదాయాలు వ్యాపించడానికి తూర్పు చాళుక్య యుగం సుగమమార్గం కల్పించింది.

తూర్పుచాళుక్యుల్లో పరమభాగవతులూ, పరమమాహేశ్వరులు ఉభయులూ ఉన్నారు. కాని పరమ మాహేశ్వరులే ఎక్కువ. మహాసేనుడు చాళుక్యుల ఇష్టదైవాలలోనివాడు. హారీత, మహాసేనులు, చాళుక్యులకు - బహుశా ఇక్ష్వాకుల నుండి సంక్రమించిన వారసత్వం అయివుంటుంది. చాళుక్యార్జునుడైన రెండో నజయాదిత్యుడు 108 నరేంద్ర మృగేశ్వరాలయాలు నిర్మించినాడు. పంచారామాలు చాళుక్యభీముని కాలంలో శైవక్షేత్రాలయినాయి. రాజరాజనరేంద్రుడు శైవాగమాధ్యయన శివపూజా తత్పరుడు. పంచారామాలతో బాటు శ్రీశైలం, కాళహస్తి, బెజవాడ, చేబ్రోలు మొదలైనవి శైవక్షేత్రాలయాలు.

అయితే శైవంలో ప్రాచీనకాలం నుండి శాఖ లేర్పడినాయి ఒక మతం లౌగోళికంగా విస్తరిస్తూ స్థానిక విశ్వాసాలు ఆచారాలతో రాజీపడడంవల్ల లక్ష్యాలలో లక్ష్యసాధనలలో వైవిధ్యం ఏర్పడుతుంది. ఆ వివేదాలు భిన్నశాఖలుగా పరిణమిస్తాయి. శైవంలో పాశుపతం అతి పాచీనశాఖ. క్రీస్తు శకారంభంలో మధ్యభారతంలో లకులీశ్వరుడు పాశుపతాన్ని స్థాపించినాడు. క్రీస్తుశకం ఏడో శతాబ్ది నుండి ఆంధ్రదేశంలో పాశుపతులున్నారు. పాశుపతులు అహింసా వ్రతులే గాని కఠిన నియమాలు పాటించేవారు. లకులీశుని శిష్యుల్లోనివాడైన కాలాసనుని అనుయాయులు కాలాముఖులు. వీరు తీవ్రవాద శైవులు. శైవమత ప్రాబల్యం స్థాపించడానికి బలప్రయోగానికి సయితం వీరు వెనుకాడేవారుకాదు. ఆంధ్ర దేశంలో జైనబౌద్ధాల విధ్వంసనంలో వీరు ప్రధానభూమిక ధరించినారు. అమరావతి, బెజవాడ మొదలైనచోట్ల 'సింహపరిషత్తు'లు స్థాపించి, కాలాముఖులు మత ప్రచారం చేసినారు. శ్రీశైలం, అలంపురం, దాక్షారామాలుసైతం కాలాముఖ కేంద్రాలే కాలాముఖులలోని వామాచారులే కాపాలికులు శివుని భయంకరమూర్తి

యైన భైరవుని మద్య, మాంస, మత్స్య, మైథున, ముద్ర అనే పంచముద్రలతో ఆరాధించేవారు. కపాలభోజనం, నరబలి వీరి ఆచారాల్లో ముఖ్యమైనవి. శ్రీశైలంలో కాపాలికులను శంకరాచార్యుడు నిర్జించినట్లు జనశ్రుతి. శ్రీశైలాన్ని కాపాలిక క్షేత్రంగానే భవభూతి తన మాలతీమాధవంలో వర్ణించినాడు. ఆయితే కాపాలికుల ప్రభావం సమాజంపైన ఎక్కువగా కన్పించదు.

చాళుక్యయుగ మధ్యకాలంనుండి దేవాలయం మతానికి కేంద్రమయింది. సాంఘిక ఆర్థిక కార్యకలాపాలు సమస్తమూ దేవాలయం చుట్టూ కేంద్రీకృతం కాసాగినాయి. పెద్దదేవాలయాలకు అనుబంధంగా మఠాలేర్పడినాయి. ప్రధానంగా కాలముఖ మఠాలీయుగంలో ప్రజాదరణ పొందినట్లు కన్పిస్తుంది. దేవాలయాలు దర్శించడం, దేవాలయాలకు బ్రాహ్మణులకు దానధర్మాలు చేయడం, పురాణేతిహాసశ్రవణం పుణ్య కార్యాలయినాయి. దేవాలయాలలో జాతరలు చేసేవారు. జాతర్లలో విగ్రహాలను ఊరేగించేవారు. చేబ్రోలుమహాసేనుని జాతరలో చేబ్రోలు నుండి బెజవాడవరకు ఊరేగింపు జరిగినట్లు యుద్ధమల్లుని బెజవాడశాసనంలో సూచన ఉంది. జాతరల్లో ప్రభువులుసైతం పాల్గొనేవారు మతానికి సంబంధించిన అనేక మూఢవిశ్వాసాలు, అర్థరహితములైన ఆచారాలు ప్రజల్లో వ్యాపించినాయి. జైనమహాకవి సోమదేవసూరి 'హిందు'వుల్లోని ఈ క్రింది మూఢాచారాలను ఆదిక్షేపించినాడు :

సూర్యార్ఘ్యో గ్రహణస్నానం సంక్రాంతౌ ద్రవిణవ్యయః
సంధ్యాదేవాగ్ని సత్కారో గేహ దేహార్చనోవిధిః
నదీనద సముద్రేషు మజ్జనం ధర్మచేతసామ్
గోపుచ్ఛాన్ననమస్కారౌ తన్మూత్రస్య నిషేవనమ్
రత్నవాహన భూయష శస్త్రకాలాదిసేవనమ్.

అయితే జైనులలో మూఢాచారాలు లేకపోలేదు. వారు సయితం పంచ యజ్ఞాలు చేసేవారు; పితృదేవతలకు పిండాలు వేసేనారు; క్షురకర్మకుబిదులు జుట్టుపీక్కునేవారు. అన్నిటికంటే వారిలో ప్రథానమయింది సల్లేఖన వ్రతం. ప్రాయోపవేశం చేసి మరణించడం. అట్టి క్రూరకర్మకు కేంద్రమయినందునే దానివులపాడునకాపేరు వచ్చింది. రేనాటిశాసనాల్లో అగ్నిలో ప్రవేశించి ప్రాణాలు కోల్పోయే ఆచారప్రసక్తి ఉంది. ఇదీ ఒకరకమైన సల్లేఖనమే! దైవశక్తిలో ఇంతటి విశ్వాసానికి, జీవితంపై విరక్తికి నాదిరాజకీయాలలోని అరాజకత్వం, ఆర్థికంగా దారిద్ర్యమూ చాలవరకు కారణాలని చెప్పవచ్చు.

శాతవాహనులవలె చాళుక్యులుకూడ వర్ణధర్మాలను ఉద్ధరించినారు. "వర్ణాశ్రమ ధర్మరక్షణ మహామహిమన్ మహినొప్పు సర్వలోకాశ్రయుడ"ని రాజరాజ నరేంద్రుని నన్నయ్యభట్టు వర్ణించినాడు. బ్రాహ్మణులు సమాజంలో గౌరవ

స్థానం ఆక్రమించినారు. వారి శాసనాలవల్ల సమాజంలో బ్రాహ్మణుల సంఖ్య నేటికంటే ఎక్కువ. బ్రాహ్మణులలో గౌతమ, ఆపస్తంబ సూత్రాల ననుసరించే వారు అధికం హిరణ్యకేశి సూత్రులు అరుదు. "ఇదం బ్రాహ్మం ఇదం క్షాత్రం" అన్నట్లు బ్రాహ్మణులు ఒకవైపున వైదిక విద్యాపిజ్ఞానవిదులై వుండేవారు; మరొకవైపున శస్త్రోపజీవులై సేనాపతులై ప్రభువులను సేవించేవారు. కడియ రాజు, ఆతనికుమారుడు పండరంగడు, వినయడి, శర్మ, దుగ్గరాజు, వజ్జియ ప్రెగ్గన మొదలైనవారు మహావీరులు, రాజనీతిమర్మజ్ఞులు, పాలనాదక్షులు, విశ్వాసపాత్రులై చాళుక్యరాజ్యానికి మూలస్తంభాలయినారు. వేదవేదాంగ పారం గతులైన బ్రాహ్మణులు అగ్రహారాల్లోను మఠికలలోను పంచయజ్ఞ షట్కర్మ నిరతులై వైదికసంస్కృతిని రక్షించేవారు. ఆంధ్ర బ్రాహ్మణుల్లో బహుశా ఈ యుగంలోనే వైదిక నియోగిశాఖాభేదం ప్రారంభమయి వుంటుంది. చాళుక్య యుగంలో రెండో భాగంలో సైనిక అవసరాలు పెరగడంతో బ్రాహ్మణపోషణ క్షీణించినందున తీరాంధ్రంనుండి విద్యావంతులైన బ్రాహ్మణకుటుంబాలు పశ్చిమ చాళుక్యరాజ్యానికి తమిళదేశానికి వలస వెళ్లసాగినాయి

రాజధర్మాన్ని నిర్వహించేవారు క్షత్రియులు. చాళుక్యులు చంద్రవంశ క్షత్రియులమని చెప్పుకున్నారు రేనాటిచోడులు సూర్యవంశరాజులని, కాశ్యప గోత్రులని శాసనాల నుండి తెలుస్తున్నది వీరుకూడ ప్రాచీన స్థానికజాతులలోని వారై చిరకాలం ప్రభుత్వం నిర్వహించడంచేత క్రమంగా క్షత్రియులయినారని చెప్పడం చారిత్రకంగా సమంజసం; సముచితం బాణరాజులు తాము బాణాసురుని సంతతియని చెప్పుకోవడం ఆశ్చర్యకరమే!

వైశ్యులు వర్తక వ్యాపారాలు చేస్తుండేవారు వీరిని కోమట్లు అంటారు. కోమటి అనేమాట గోమతేశ్వర అనే పదంనుండి వచ్చివుంటుంది గోమతేశ్వరుడు ప్రాచీన జైన ఆధ్యాత్మికపీరుడు. జైనులాతణ్ణి ఆరాధిస్తారు. బోధన్ ఒకప్పుడు గోమతేశ్వర ఆరాధనకు కేంద్రమని, అచటి గోమతేశ్వర విగ్రహం నమూనాగానే శ్రావణబెళగొళ విగ్రహం చేసినారని ఒక ఐతిహ్యం. ఆర్థికంగా పురోగమిస్తున్న తీరాంధ్రంలోని కోమట్లు వైశ్యధర్మమని వ్యవహరించుకున్నారు తెలంగాణాలో కోమటిపడమే ఎక్కువ. ఏమైనా ఈ యుగంలో వైశ్యులు జైనాన్ని విశేషంగా ఆదరించినారు. వైశ్యుల కులదేవత వాసవీకన్యక ఈమె ఆరాధనకు పెనుగొండ (తూ గోదావరి) కేంద్రం. వాసవీకన్యకను విష్ణువర్ధనుడనే చాళుక్యరాజు బలాత్కరించగా ఆమె అగ్నిలో దూకి ఆహుతియైనదనే కథలో చారిత్రక సత్యం లేదు. అయితే అగ్నిలో దూకి మరణించడం జైన ఆచారాల్లో ఒకటి. వాసవి కూడ ఆ వ్రతం ఆచరించి వైశ్యులకు ఆరాధ్యదేవత అయింది. దేశంలో శైవం ప్రబలడంతో వాసవీకన్యక దుర్గాదేవి అవతారమయి, కన్యకాపరమేశ్వరిగా

పరిణామం చెందివుంటుంది. వైశ్యులలో 714 గోత్రాలవారున్నారు ముఖ్యంగా వాణిజ్యం చేసేవారు 'నకరము' అనే కూటమిగా ఏర్పడి, శ్రేష్ఠ లేక శ్రేష్ఠి నాయకత్వంలో వ్యవహరించేవారు. శ్రేష్ఠ పదమే సెట్టిగా మారిందని ఇంతకు ముండే చదివినాముగదా!

శూద్రులు వ్యవసాయాది వృత్తుల నవలంబించేవారు. ఆగ్రహారాలు పెరగడంతో వ్యవసాయం విస్తరించింది. అగ్రహార భూములు సాగుచేసే రైతులు పంటలో సగభాగం (ఆర్డనీకి) అనుభవించడంచే వారి ఆర్థిక పరిస్థితి క్రమంగా మెరుగై, అందుకు అనుగుణమైన సాంఘిక హోదాకు ప్రయత్నించసాగినారు. మిగిలినవారిలో కుమ్మరులు, సాలీలు మొదలైన చేతిపనులవాండ్లు భిన్న కులాలుగా స్థిరపడినట్లు కన్పిస్తుంది. తెలికవాండ్లకు, సాలీలకు వృత్తి సంమాలుండేవి. ఉత్పత్తిలో అధికభాగం స్థానిక వినియోగానికి ఉద్దేశించింది. వాణిజ్య ప్రాముఖ్యం వున్న వస్తుఉత్పత్తిదార్లు సంఘాలుగా ఏర్పడివుంటారు.

శాసన పత్రికాకారులుగా శాసనలేఖకులుగా విశ్వకర్మ కులస్థులు కన్పిస్తున్నారు తమపేర్ల చివర 'ఆచార్య' పదం ధరించేవారు. సంఘబహిష్కరణ భీతితో శైవం ద్వారా హిందూసమాజంలో చేరిన జైనులే విశ్వకర్మలని కొందరి అభిప్రాయం. వీరినే కంసాలి, ఆగసాలి పదాలతో వ్యవహరించడం కద్దు 'కర్మశాలి' అనే మాటనుండి 'కంసాలి,' 'అగ్నిశాల' పదంనుండి 'అగసాలి' వచ్చివుండవచ్చు. సాలి అనే పదానికి పనివాడు అని అర్థంవుంది. అందుచే 'కర్మరాష్ట్రంలోని పనివాండ్రు' అనియైన కంసాలి పదానికి అర్థం చెప్పవచ్చు. శాసనలేఖకులుగానేగాక దారుశిల్పకర్మకారులుగా శిల్పకళాకోవిదులుగా విశ్వకర్మలు ప్రసిద్ధిచెందినారు. క్రమంగా వీరు 'పంచాణంవారు'గా అంటే కంసాలి, కమ్మరి, కంచరి, కాసె వడ్రంగి అనే ఐదు శాఖలుగా నేర్పడినారు.

చాళుక్యయుగంలో సామాజికంగా ఆసక్తికరమైన పరిణామాలు జరిగినాయి. అందొకటి- తరచుగా జరిగిన యుద్ధాల వల్ల, ఆగ్రహారాల ద్వారా, వ్యవసాయ విస్తరణవల్ల బోయలవంటి ఆటవిక జాతులు నాగరక సాంప్రదాయక సమాజంలో భిన్నకులాలలో చేరినారు. బోయలను గురించి చెప్పినాము. తీరాంధ్రాన్ని జయించి రాష్ట్రికూటులు బోయసేనాపతులకు పంచి ఇచ్చినట్లు వారి శాసనాల వల్ల తెలుస్తున్నది తెలంగాణా ప్రాంతంలో వుళిందులు కూడ ఈ క్రమంలో సాంఘికోన్నతి సాధించినారు. మరొకటి - నాటివరకు సమాజంలో కింది వర్ణాలుగా ఉన్నవారు వ్యవసాయాది వృత్తుల ద్వారా ధనికులై తద్వారా ప్రభుత్వంలో ఉన్నతపదవుల నాక్రమించి సంప్రదాయక పాలకవర్గంలో చెరడం చాలా విశిష్టమైనది. సాధారణంగా నాటి సైనికుల్లో అధికభాగం శూద్రవర్ణజులే; విశిష్టసేవలతో రాజాభిమానం బడసి సేనాపతులై నామంతులవుతూ ఉండేవారు.

చాళుక్య సామంతులైన వెలనాటి రాజులు, దుర్జయ (కొండ పడమటి) చాగి, వరిచ్ఛేది వంశాలవారు చతుర్థకులానికి చెందినవారే రాష్ట్రికూట సేనాపతులుగా ఆంధ్రదేశంలో ప్రవేశించి సామంతప్రభువులైన కాకతీయులు విష్ణి వంశస్థులు. తమ శౌర్యధైర్యాలచే రాజనీతిచే ప్రసిద్ధులై వీరందరూ క్షత్రియత్వం కాంక్షించ సాగినారు.

ప్రజలు తరచుగా ఒక ప్రాంతంనుండి మరొక ప్రాంతానికి వలసబోవడం మరొక విశేషం. దక్షిణభారతంలో జరిగిన మతపరిణామాలు, మతకలహాలు, రాజవంశాల మధ్య యుద్ధాలు ఇందుకు కారణాలు. తమిళదేశంలో ఆళ్వారుల ధాటికి నిలువలేక జైనులు ఆంధ్ర కర్ణాటక ప్రాంతాల్లో చాళుక్యుల ప్రాపున స్థావరా లేర్పరచుకున్నారు. బహుశా అందుచేతనే చోళులు తమ దాడులలో జైన కేంద్రాలను ధ్వంసం చేసినారు. రాష్ట్రికూట కృష్ణుని కాలంలో కర్ణాటక జైనులు తీరాంధ్రానికి వలస వచ్చినారని ప్రతీతి. రాష్ట్రికూటులు తాము జయించిన ఆంధ్ర ప్రాంత గ్రామాల్లో తమకు విశ్వాసపాత్రులైన వారిని ఉద్యోగులుగా నియమించి వుంటారు. వారే రాష్ట్రికూటులని వ్యవహరింపబడి కాలక్రమాన ఒక కులంగా రూపొందివుంటారు. వారే రెడ్లు అని ఒక అభిప్రాయం. తూర్పు చాళుక్యుల పోషణలో బ్రాహ్మణమతం విజృంభించినందున కర్మరాష్ట్రం వేంగి మొదలైన ప్రాంతాలనుండి జైనులు పశ్చిమాంధ్రసీమలకు కర్ణాటకానికి వలస వెళ్ళినారు. ఉద్యోగరీత్యా నారాయణభట్టు వేంగికి వచ్చినాడు. ఆతనికి సహాధ్యాయుడైన నన్నయభట్టారకుడు సయితం కర్ణాటకం నుండి వచ్చియుండవచ్చు. 'సన్నె' 'నన్న' పదాలు సత్యము అనే అర్థంలో కన్నడంలో వాడుకలో ఉన్నాయి. నన్నయపై వంపరచనల ప్రభావం స్పష్టం. అంతేగాక, ఆతనిది సంస్కృత ప్రాబల్యం ఎక్కువగానున్న శైలి. వీనినిబట్టి నన్నయ కన్నడ జాతీయుడనే అనుమానం బలపడుతుంది.

పల్లవరాజు నందివర్మ తొండంతొట్టం శాసనం నుండి తొమ్మిదో శతాబ్దంలో కర్మరాష్ట్రం నుండి బ్రాహ్మణులు అసంఖ్యాకంగా తమిళదేశానికి వలస బోయినట్లు తెలుస్తున్నది ఏకందరూ వేదవండితులు, కర్మవిదులు - ఒకవైపు జైనమత ప్రాబల్యం, మరొకవైపు భక్తి మతాలు విజృంభించి దేవాలయ సంస్కృతి పెరగడంవల్ల వైదిక కర్మలకు ఆచరణ తగ్గడంతో వీరు దక్షిణ దేశానికి వలసవెళ్ళి భూములు, గ్రామాలు సంపాదించి స్థిరపడివుంటారు. అదే విధంగా తొమ్మిది పది శతాబ్దాల్లో వేంగీ కల్లోలిత మయినందున విద్యావంతులు సమర్థులునైనవారికి అవకాశాలు సన్నగిల్లడంతో వారందరు కళ్యాణి చాళుక్య రాజ్యానికి వలసబోయినారు. కర్మరాష్ట్రం నుండి ఆ విధంగా వెళ్ళినవారిలో వీరశైవ మతస్థాపకుడైన బసవేశ్వరుని కుటుంబం ఒకటి. ఇక ఆరామ ద్రావిడులనే

ఆంధ్ర బ్రాహ్మణులు తమిళదేశం నుండి కులోత్తుంగచోళుని కాలంలో గోదావరీ ముఖద్వార ప్రాంతాల్లో స్థిరపడినారు ఇట్టి వలసల వల్ల సాంఘికాచార వ్యవహారాలు భాషాసంప్రదాయాలు మొదలైన విషయాల్లో పరస్పర సంబంధాలు ఏర్పడినాయి. ముఖ్యంగా కన్నడ ఆంధ్ర భాషల లిపులకు సాన్నిహిత్యం ఏర్పడింది. ఆంధ్రులు కన్నడానికి కన్నడిగులు ఆంధ్రానికి సేవ చేయ గలిగినారు.

చాళుక్యులు - విద్యలు

చాళుక్యయుగంలో వైదిక విద్యలకు అధికమైన పోషణ లభించింది. ఈ యుగ శాసనాల్లో తరచుగా ద్వివేదులు, చతుర్వేదుల ప్రస క్తి కనిస్తుంది. చీపురుపల్లి శాసనంలోని మాధవవర్మ వేదవేదాంగ పురాణ ఇతిహాస ధర్మశాస్త్ర ఆగమాలలో కూలంకష ప్రజ్ఞ ఉన్నవాడు. పెదముద్దాలి శాసనంలోని గుప్తవర్మ తర్కంపై 70 వ్యాఖ్యానాలు వల్లె వేసినాడట. నిడుపల్రు శాసన్రగహీతయైన కటివర్మ వేద ఇతిహాస పురాణ ధర్మశాస్త్ర ఆగము ఉపనిషత్పారంగతుడు. ఆతని తాత మండవర్మ పద, క్రమ, అనుక్రమాలతో రెండు వేదాలభ్యసించడమేగాక కల్ప పురాణ ఇతిహాస ధర్మశాస్త్రాలలో పండితుడై అశనపురాస్థానంలో ఘటికా సామాన్య పదవి నిర్వహించినాడు. అగ్రహారాల్లో ఘటికాస్థానాల్లో అధ్యయన అధ్యాపనలే బ్రాహ్మణుల ప్రధాన ధర్మము. అశనపురాస్థానం కర్మరాష్ట్రం లోనిదిగా కన్పిస్తుంది. హెంజేరు (హేమవతి) లోని సోమంబేశ్వరాలయం ఘటికా స్థానమని, ఆచట 90 మంది విద్యార్థులకు భోజన సౌకర్యం కల్పించబడిందని పేరె సముద్ర శాసనం (అనంతపురం జిల్లా) పేర్కొంటున్నది. ఘటికాస్థానాల్లో చతుర్దశ విద్యలతోబాటు ఆయుర్వేద ధనుర్వేద గాంధర్వ అర్థశాస్త్రాలలో బోధన జరిగేది. రాజరాజ నరేంద్రుడు తాను పురాణములు, అర్థ, ధర్మశాస్త్రములు, రసాన్వితములైన కావ్యనాటకాలు పఠించి, ఈశ్వరాగమముల పట్ల ఆసక్తి వహించి నట్లు చెప్పుకున్నాడు ఇవి బహుశా రాకుమారుల వంటి ఉన్నత వర్గీయుల విద్యలో భాగాలయి వుండవచ్చు. ఇక సామాన్య ప్రజానీకం విద్యను గురించి తెలుసుకోవడానికి ఆధారం లేదు. వారిలో అధికభాగం నిరక్షరాస్యులేనని చెప్ప వచ్చు గురుముఖతః విని వల్లె వేయడమే నాటి విద్యార్జన విధానం; గ్రంథాలు అరుదు; అందుచేతనే నాటి విజ్ఞానంలో (తర్కంపై 70 వ్యాఖ్యానాల వంటి) అధిక భాగం నశించిపోయింది.

చాళుక్య యుగంలో వివిధ భాషల్లో పెక్కుమంది కవులు పండితులు విలసిల్లినారు. ముఖ్యులు విష్ణువర్ధనుడు కవిపండిత కామధేనువు. 'కవిగాయక

కల్పతరు' వనే బిరుదం ధరించిన అమ్మరాజు ఆస్థానంలో మాధవభట్టు, పోతన భట్టు, భట్టదేవుడు అనే కవులున్నారు. వీరిలో భట్టదేవుడు 'కవి చక్రవర్తి' బిరుదాంచితుడు. రాజరాజనరేంద్రుడు 'కావ్యగీతి ప్రియుడు ' అతని ఆస్థానంలో విద్యాదయితుడైన నన్నయ, అష్టభాషాసుకవి శేఖరుడైన నారాయణభట్టు, సత్కళాశీలుడు, సుకవి మల్లుడునైన పావులూరి మల్లన ఉన్నారు. నాటి శాస నాల్లో చాలాభాగం గద్యపద్యాత్మకాలు. వానిలో చక్కని కవిత్వం కన్పిస్తుంది. వానిని రచించినవారు కవులేనని వేరే చెప్పనక్కరలేదు. రాజాస్థానాల్లో పండిత పరిషత్తులుండి, కవుల కావ్యగుణాలను పరిశీలించి సత్కరిస్తుండేవి ఆంధ్ర మహా భారతం అవతారికలో నన్నయభట్టు "సత్సభాంతర సరసీవనంబుల ముదం బొనరన్" గొనియాడినాడు.

తెనుగుభాష

మునుమార్గ కవితలోకంబున వెలయగ దేశికవిత బుట్టించి తెనుం
గును నిలిపి రంధ్రవిషయంబున జనసత్యాశ్రయునిదొట్టి చాళుక్యనృపుల్

అని నన్నెచోడు దన్నట్లు ఆంధ్రభాషా చరిత్రలో చాళుక్యులు సాటిలేని స్థానం ఆక్రమిస్తున్నారు. విష్ణుకుండి శాలంకాయన కాలం నుండి శాసనాల్లో తెలుగుపదాలు కన్పిస్తాయి. కాని చాళుక్యారంభం నుండి తెలుగు ఉన్నతస్థానం ఆక్రమించసాగింది. ఇందుకు బహుశా జైనమతాచార్యుల ప్రచారం చాలావరకు కారణమై వుంటుంది. చాళుక్య వంశ స్థాపకుడైన కుబ్జవిష్ణువర్ధనుని చేజర్ల శాస నంలో సగంపైగా తెలుగు. అతని కుమారుడు జయసింహ వల్లభుని విప్పర్ల, మాచెర్ల శాసనాలు తెలుగు శాసనాలు. ఇదే కాలం నాటి రేనాటిచోడులు సయితం తమ శాసనాలను తెలుగులో వేయించినారు. వానిలో ధనంజయుని కలమళ్ళ శాసనం (క్రీ.శ. 575) తెలుగు శాసనాలలో ప్రాచీనమయింది. ప్రాచీనాంధ్ర భాషాస్వరూపం ఈ శాసన పరిశీలన వల్ల స్పష్టమవుతున్నది. క్రీ.శ. 6,7 శతా బ్దాల వరకు తెలుగుభాష సంస్కృత భూయిష్టం కాలేదు. నాటి శాసనాలలో ఆన్నీ తెలుగు మాటలే. పద్యరచన కూడ ప్రారంభం కాలేదని చెప్పవచ్చు. నాటి తెలుగులో కర్త కర్మల మధ్య క్రియాపదాన్ని ఉంచె అపూర్వ ప్రయోగాలు కన్పిస్తాయి వర్ణనలు గాని దీర్ఘ సమాసాలుగాని వక్రోక్తులుగాని లేవు. బహువచన ప్రత్యయానికి 'ళ' వాడినారు. అచ్చటచ్చట 'డ' బదులు ఢ్ఢ అని ఉచ్చారణ ఉన్న 'ఱ' వంటి అక్షరం కన్పిస్తుంది. ఈ రెండు లక్షణాలు తమిళభాషా ప్రభావ ఫలితాలు. తెలుగు కన్నడ లిపులు చాలా సన్నిహితంగా ఉండేవి.

తెలుగు భాష క్రమంగా సంస్కృ (సంస్కృతీక) రింపబడినది. గుణగ విజయాదిత్యుని కాలంనాటికి తెలుగులో సంస్కృత పదాల సంఖ్య ఎక్కువయింది. గుణగుని కాలం ఆంధ్ర కవిత్వ చరిత్రలో ప్రథమ ఘట్టం. మాత్రాగణబద్ధము లైన దేశీయ ఛందస్సులతో కవిత్వ రచన ప్రారంభమయినట్లు శాసన సాక్ష్యం లభిస్తుంది. పండరంగని అద్దంకి శాసనంలో తరువోజ ఉంది. గుణగుని సాతులూరు శాసనంలో ప్రాసవున్న చంపకమాలా వృత్తం సంస్కృతంలో ఉంది. తెలుగు కవిత్వానికి ప్రాస ప్రత్యేకలక్షణం. అందుచేత తెలుగు కవియే ఈ చంపక మాలను సంస్కృతంలో రచించి వుంటాడు. అద్దంకి శాసనం తరువాత కొలది కాలానికే వేయబడిన కంచుకూరు ధర్మవరం శాసనాల్లో సీసపద్యాలున్నాయి. యుద్ధమల్లుని బెజవాడ శాసనం మధ్యాక్కరల శాసనం. బాడపుని ఆరుంబాక శాసనంలో కందపద్యం సంస్కృతంలో ఉంది. "ధవళగుణో, ధవళయశో, ధవళితదిఙ్మండలోవ దమితారతిః భవభక్తోభవకరుణోద్భవ భవభోగాన్వితో విభాతిసుకీర్తిః." ఈ శ్లోకంలో యతిప్రాసలు పాటించినారు. బహుశా ఈ పద్యాల నడక ప్రాసాదినియమాలు సంస్కృత యతికి భిన్నమైన క్లిష్టమైన యతి నన్నయ కవిత్వాన్ని గుర్తుకు తెస్తాయి. ధర్మవర శాసన గద్యం కూడ నన్నయ మహా భారత గద్యకు దీటువస్తుంది. కాబట్టి క్రీ. శ. 9వ శతాబ్ది నాటికే తెనుగు సంస్కృతీకరింపబడి గ్రాంథికమయింది. తరువోజ, సీసము, మధ్యాక్కరల వంటి దేశీయఛందములతోబాటు చంపకమాలాది వృత్తాలనలవరచుకొని ఆంధ్రులు పద్య రచనలో ఆరితేరినారు. ఈ కాలంలో కన్నడభాషలోవలె ఆంధ్రంలో కూడ గ్రంథాలు వెలువడి వుంటాయి. ఐనా నాడు ప్రజల భాషలో వ్రాయడానికి సాహసించినవారు జైనులొక్కరే. నాటి హిందూమతానికి ఇంకనూ దేవ భాషయే అధికార భాష. జైనులైన వడ్డకవి, రేచన తెలుగులో గ్రంథాలు రచించినారు. తెలుగులో జినేంద్ర పురాణం రచించిన వడ్డకవి కన్నడంలో విక్రమార్జునవిజయ కర్తయైన పంప(పద్మప్ప=పంప) ఒక్కరేనని కొందరి అభిప్రాయం. పంపకవి తమ్ముడు జినవల్లభుడు సైతం గొప్ప కవియే. ఆతని గంగాధర శాసనంలో తెలుగు కంద పద్యాలున్నాయి. ఆరుంబాక, గంగాధర శాసనాలవల్ల నాడు కంద పద్యం బహుళ ప్రచారంలో ఉన్నట్లు తెలుస్తుంది. శైవమత విజృంభణలో జైన వసదులతోబాటు తెలుగు జైన వాఙ్మయం కూడ రూపుమాసిపోయి వుంటుంది.

రాజరాజనరేంద్రునికాలం నాటికి తెనుగు భాషా స్వరూప పరిణామం పూర్తయింది. ఆతని ఆస్థానంలోనే పావులూరి మల్లన గణితశాస్త్ర సమస్యలను

కూడ సుబోధకంగా తెలుగు పద్యాల్లో వ్రాసినాడంటే ఆనాటి భాష ఎంత మార్దవాన్ని శబ్దనైపుణ్యాన్ని సంతరించుకొన్నదో గ్రహించవచ్చు. అదీగాక ఆనాటికి వైదిక మతస్థులు సయితం ప్రజల భాషలో ధర్మప్రచారం చేయడానికి పూనుకున్నారు. నాటికి మహాభారతం నవహిందవ మతానికి విజ్ఞాన సర్వస్వంగా పంచమవేదంగా తయారయింది; బహు భాషల్లో బహు విధాల భారతాన్ని అనువదించుకుంటున్నారు. వేదమత సందేశాన్ని ప్రజల్లో వ్యాప్తి చేయడానికి అంతకంటె మార్గాంతరం లేదని స్పష్టమయింది. భారత శ్రవణంవల్ల బహు యజ్ఞాల ఫలితం లభించడమేగాక ప్రజల్లో వర్ణధర్మతత్పరత వర్ధిల్లకలదని ప్రభువులు పండితులు ఆశించినారు. కాకతాళీయంగా భారతం చంద్రవంశస్థులైన పాండవేయుల చరిత్ర కావడంతో చాళుక్యుల అభిమానానికి పాత్రమయింది. అందువల్ల రాజరాజనరేంద్రుడు నన్నయభట్టారకుని భారతాంధ్రీకరణకు ప్రోత్సహించినాడు. అందుకు సరియైన వ్యక్తి నన్నయభట్టు, సంహితాభ్యాసుడు, శాస్త్ర పురాణ విజ్ఞాన నిలయుడు; అవిరళ జపహోమ తత్పరుడైన లోకజ్ఞుడు; ఉభయ భాషాకావ్య రచనా ప్రాగల్భ్యుడు; వాగనుశాసనుడైన వయ్యాకరణి నన్నయ; 'ఆంధ్రభాషానుశాసనం' అనే వ్యాకరణం రచించినాడని ప్రసిద్ధి. నన్నయకు నారాయణభట్టు సహాయంగా నిలిచినాడు.నారాయణభట్టు వాఙ్మయదురంధరుడు, అష్టభాషాసుకవిశేఖరుడు సహాధ్యాయులైన నారాయణ నన్నయభట్టులు భారత యుద్ధానికి సంసిద్ధులైన కృష్ణార్జునులవలె భారతాంధ్రీకరణకు పూనుకొని ఒక విజ్ఞాన సర్వస్వంగా దాన్ని రూపొందించే ప్రయత్నం ప్రారంభించినారు; తెనుగు కావ్యభాషాస్వరూపానికి పూర్ణత్వం సాధించి పండితులు, పామరులు మెచ్చుకొన దగిన శైలిని రూపొందించి తరువాతి కవులకు మార్గదర్శకులయినారు; ఆంధ్ర భాషా చరిత్రలో నన్నయ నారాయణులు యుగపురుషులు.

రాజరాజనరేంద్రుని పాలనకాలంలో సాహిత్యపోషణకు అనుకూలమైన ప్రశాంతవాతావరణం క్రీ. శ. 1045-1060 మధ్యలో ఉంది. ఆ కాలంలోనే భారతాంధ్రీకరణ జరిగి వుంటుంది. 1060 లో రాజరాజనరేంద్రుని మరణంతో భారత రచన ఆగినదని చెప్పవచ్చు. నారాయణభట్టుకు నందంపూడి అగ్రహారాన్ని ఇచ్చి రాజరాజనరేంద్రుడు గౌరవించినాడు. ఈ దానశాసన కావ్యరచయిత నన్నయ. ఈతడు నన్నయ ఒక్కరేనని భావించవచ్చు. నన్నయకు లభించిన గౌరవమేమో తెలియదు. నన్నయ చాళుక్య కులబ్రాహ్మణుడు!

పావులూరి మల్లన రాజరాజుచే నవఖండవాడను అగ్రహారంగా బడసినాడు. మహావీరాచారి అనే జైనకవి రచించిన గణితసారసంగ్రహాన్ని తెలుగు పద్యాల్లో

రచించినాడు. పావులూరి గణితంలోని ఈ కింది పద్యంవల్ల నాడు తర్క వ్యాకరణ గణిత ఖగోళ, భూగోళ శాస్త్రాల్లో ప్రజలు శ్రద్ధవహించినట్లు తెలుస్తుంది:

ఆర్కాదిగ్రహసంచరగ్రహణ కాలన్వేషణోపాయమున్
దర్కవ్యాకరణాగమాది బహుశాస్త్రప్రోక్తనానార్థ సం
పర్కాది వ్యవహారమున్ భువనరూపద్వీప విస్తారమున్
దర్కింపన్ గణితప్రవృత్తి వెలిగా దక్కొండెరింగించునే?

వాస్తుశిల్పాలు - నృత్యసంగీతాలు

భక్తిప్రధానమైన శైవవైష్ణవాలు ప్రజలనందున దేశంలో ఆలయనిర్మాణం విరివిగా సాగింది. రాజకీయ పరిస్థితుల ప్రభావంవల్ల నాటి ఆలయనిర్మాణరీతుల్లో వైవిధ్యం గోచరిస్తున్నది. పశ్చిమ చాళుక్యుల పాలనలో ఉన్న పశ్చిమాంధ్ర ప్రాంతంలో చాళుక్యశైలి ప్రభావం ఎక్కువ. అలంపురం (మహబూబ్‌నగర్ జిల్లా) లోని నవబ్రహ్మ ఆలయాలు, సంగమేశ్వర్, కడమలకాల్వ, మహానంది (కర్నూలు) ఆలయాలు ఇందుకు నిదర్శనాలు. నొలంబులు తమ రాజ్యంలో ద్రావిడ కర్ణాటక సంప్రదాయాల మిశ్రమశైలిలో ఆలయాలు నిర్మించినారు. తూర్పుచాళుక్యులు తీరాంధ్రంలో పల్లవచాళుక్య సంప్రదాయాల ప్రభావం జీర్ణించుకొన్న స్వతంత్రరీతిని రూపొందించినారు. పంచారామాల్లో, ముఖ్యంగా దాక్షారామాలయంలోను బిక్కవోలు ఆలయాల్లోను తూర్పుచాళుక్యరీతి ప్రస్ఫుటమవుతుంది. బిక్కవోలు (బిరుదాంకనిధిపోలు) ఆలయాలు గుణగుని నిర్మాణాలని చెప్పవచ్చు. వీనిలో గోలంగేశ్వరాలయం మినహా మిగిలినవి శిథిలావస్థలో ఉన్నాయి. అయినా తూర్పు చాళుక్య ఆలయశైలిని గ్రహించడానికి ఉపకరిస్తున్నాయి. ఆలయకుడ్యాలపైన కుడ్యకోష్ఠాలలోను ఉన్న దేవతాప్రతిమలు ఆగమశాస్త్రాలకనుగుణంగా చైతన్యం ఉట్టిపడుతూ ఉంటాయి.

ఆలయాలు ఆస్థానాలు సంగీతకళలను ప్రోత్సహించినాయి. చాళుక్య భీముడు గాంధర్వవిద్యావిశారద అయిన చెల్లవ్వకు అత్తిలిగ్రామంలో మాన్యం ఇచ్చి ఆదరించినాడు. ఆమెతండ్రి మల్లప్ప సంగీతవిద్యలో తుంబురునివంటివాడు. అమ్మరాజు భార్య చామెకాంబ నటముఖారవిందములకు సూర్యరశ్మియట! బాదవుడు నటులను గాయకులను పోషించినాడు.నాటి శిల్పాలలో వీణ, పిల్లనగ్రోవి, మృదంగం, తాళాలవంటి వాద్యాలు కన్పిస్తాయి. విజయవాడ జమ్మిదొడ్డి శిల్పాలలోను చేబ్రోలులో దొరికిన ఒక శిల్పంలోను నృత్యవాద్య గోష్ఠులున్నాయి. నృత్యగీత మిశ్రమమైన కోలాటం నాటి వినోదాల్లో ముఖ్యమయింది.

వేంగిచాళుక్య వంశవృక్షం

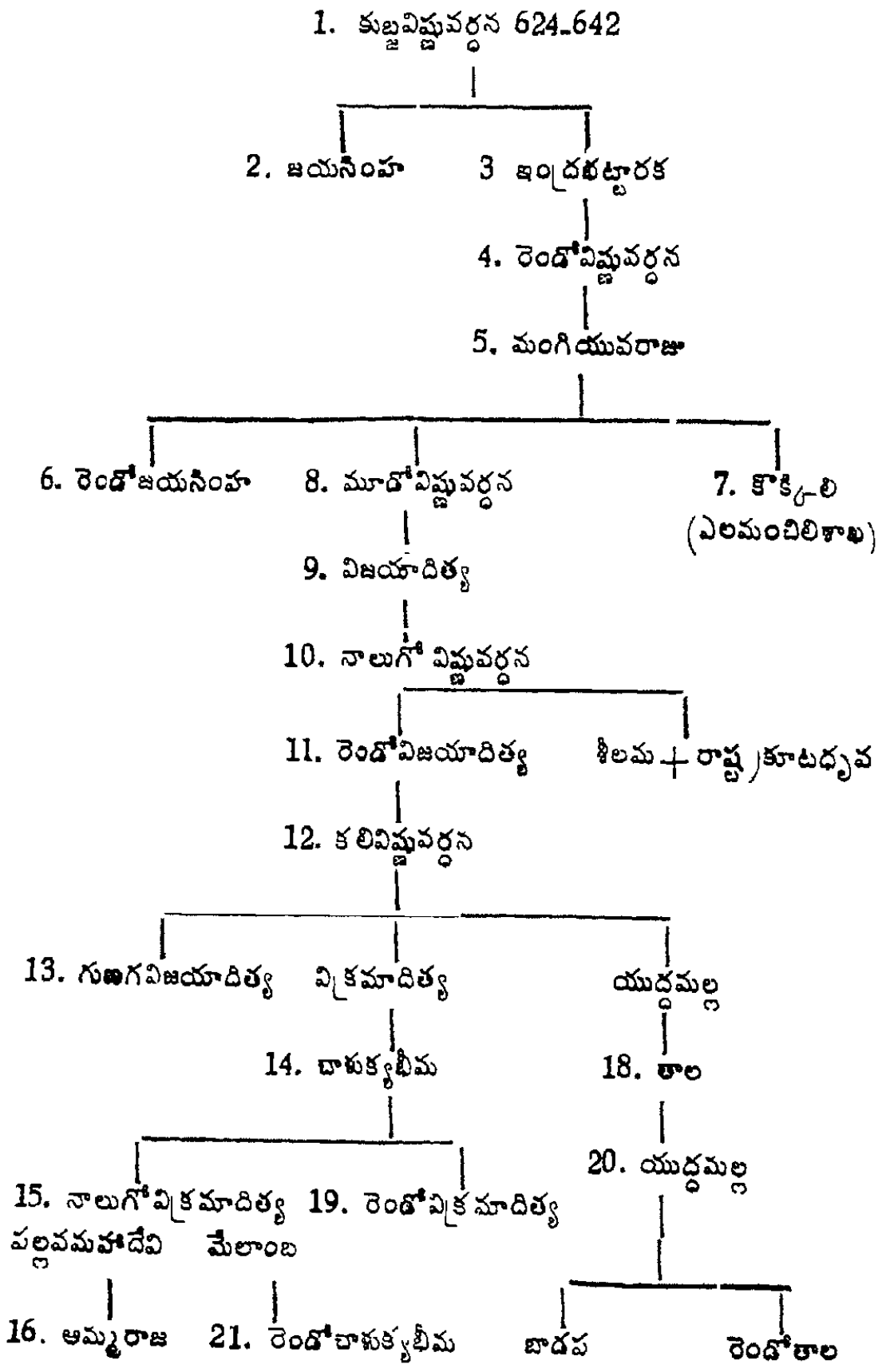

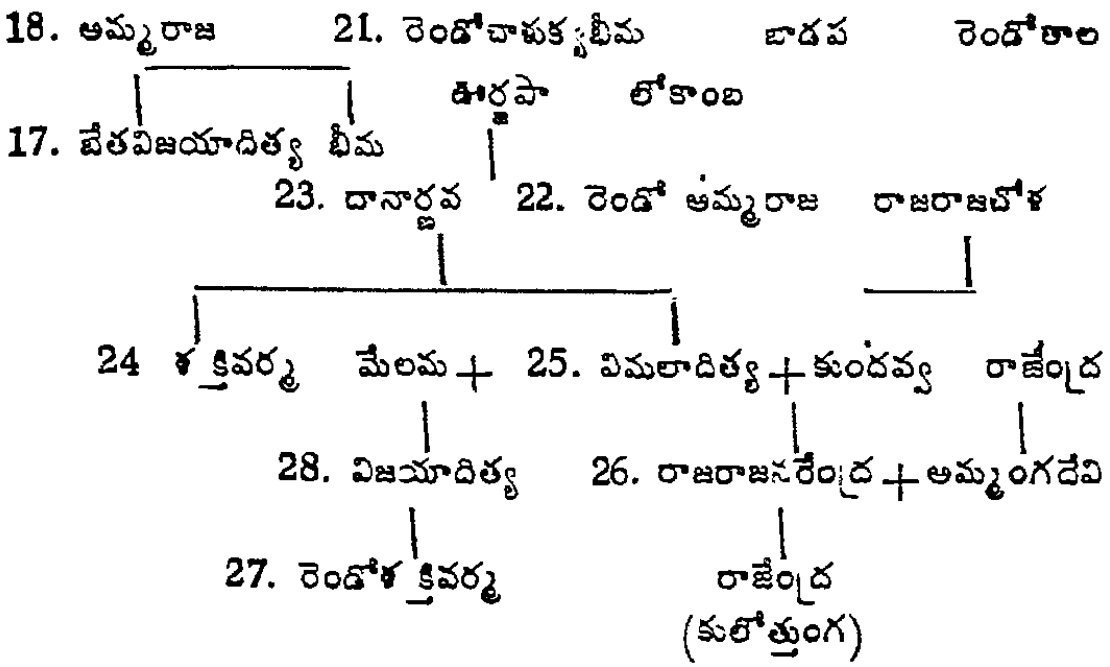

కొన్ని ఉపయుక్త గ్రంథాలు

1.	Arudra	సమగ్ర ఆంధ్రసాహిత్యం - I
2.	Blambal	Feudatories of South India
3.	Hanumantha Rao, B.S.L.	Religion in Andhra
4.	Krishna Rao, B.V.	The Eastern Chalukyas
5.	Ramesan	Studies in Medieval Daccan
6.	Ramesh	Chalukyas of Vatapi
7.	Sastri, K.A N.	The Cholas
8.	Venkataramanaiah, N.	(1) The Eastern Chalukyas of Vengi (2) The Chalukyas of Vemulavada
9.	Viresalingam, K.	ఆంధ్రకవుల చరిత్ర.